

RAPPORT

Over het orgel in de HERVORMDE KERK

te

WILHELMINA OORD

Monumentnummer 37497

©2000

by

JAN JONGEPIER

Orgeladviseur

Emmakade 49

8921 AG LEEUWARDEN

tel.058-2120106

e-mail:j.jongepier@zonnet.nl

HET ORGEL IN DE HERVORMDE KERK TE WILHELMINAORD/FREDERIKSOORD

Historische gegevens

In 1869 werd een orgel geschonken door Baron van Ittersum, een van de Commissarissen van de Maatschappij voor Weldadigheid. Over dit orgel zijn geen gegevens bekend.

Het huidige orgel werd in 1904 gebouwd door de orgelmaker H. van der Molen te Steenwijk.

De orgelmaker H. van der Molen te Steenwijk werkte eind 19e/begin 20^e eeuw. Van zijn hand zijn een aantal kleine orgel bekend, doorgaans gebouwd met sleeplade en mechanische traktuur, waarin veel toegeleverde onderdelen zijn verwerkt. Een orgel met een vrijwel identiek front als dat te Wilhelminaoord bevindt zich in de Hervormde kerk te Drogeham. Op grond daarvan kan het orgel in Drogeham niet met zekerheid aan Van der Molen worden toegeschreven. Ook orgelkasten als die te Wilhelminaoord konden uit catalogi worden besteld, en kunnen dus in werk van verschillende orgelmakers voorkomen. Ook van andere fronten zijn daarvan voorbeelden aan te wijzen.

De bouw van het orgel werd opgedragen door de 'Maatschappij van Weldadigheid' welke in die tijd de zakelijke aspecten van de kerk behartigde. Het archief van deze instelling bevindt zich in het Rijksarchief te Assen en zal nog worden geraadpleegd met het oog op nadere gegevens betreffende de bouw en levering van het orgel.

Het orgel zelf geeft te kennen, dat in later tijd een restauratie en wijziging heeft plaatsgevonden.

De oorspronkelijke windvoorziening, welke uit een magazijnbalg met schepbalgen bestond, werd verwijderd om plaats te maken voor een nieuwe, kleinere magazijnbalg.

Op de laatste plaats van de windlade, stellig een bas/discant-plaats welke gereserveerd moet zijn geweest voor een tongwerk, werd een Quint 2 2/3' geplaatst.

Afgezien van enkele onderschikte vernieuwingen bleef het orgel verder in de oorspronkelijke staat bewaard.

Beschrijving van het orgel.

Plaats in het gebouw, orgelfront.

Het orgel is geplaatst op een galerij aan de zijde van de voorgevel van het gebouw. De galerij ligt boven de dienstruimten welke direct bij binnenkomst in het gebouw links en rechts zijn gesitueerd. Orgelfront en balustrades sluiten aan op de muur, welke de dienstruimten scheiden van de kerkruimte.

Tussen het ingangsportaal en de kerkruimte is een enkele deur aangebracht. Aan weerskanten van deze deur, 70 cm. vanuit het kozijn, zijn tegen de wand pilasters met inkassing geplaatst, 27.2 cm breed. Deze pilasters dragen een sterk overkragende kroonlijst. Op het fries hiervan is met gouden letters de tekst 'Soli Deo Gloria' aangebracht.

Het orgelfront is op deze kroonlijst geplaatst. Onder het eigenlijke front is een onderkas aangebracht, bestaande uit panelen, welke de frontindeling volgen. Aan weerskanten is een extra paneel toegevoegd waarop de vleugelstukken rusten en waarachter aan de linker zijkant de klaviatuur schuilgaat.

De voetlijst van het front bevindt zich ter hoogte van de bovenlijst van de balustrades die aan weerszijden van het orgel te zien zijn. Deze balustrades zijn wellicht ouder dan het orgel, en kunnen heel goed uit de bouwtijd van het kerkgebouw (1851) dateren.

Deze balustrades bestaan aan weerszijden uit een dicht gedeelte (ongeveer 2/3 van de hoogte), waarin per zijde twee panelen, en daarboven een gedeelte met uitgezaagde pilastertjes.

Opvallend is, dat de draagbalk welke op de muur rust, aan weerskanten sterk gescheurd is.

Het front van het orgel bestaat uit een ronde middentoren, zpitse zijtorens, en vlakke ongedeelde tussenvelden met een rechte frontstok.

De frontpijpen zijn van zink. Ze zijn met aluminiumverf bespoten. De labia zijn met bladgoud verguld.

De labiumvorm is rond opgeworpen in de torens, en rond geritst in de velden. Er zijn geen zijbaarden toegepast.

De aantallen frontpijpen zijn: 5 6 5 6 5.

De kas is eenvoudig van uitvoering, en wat vormgeving betreft traditioneel bepaald. De kappen van de drie torens bezitten een klassieke profilering. De frontstijlen zijn vlak uitgevoerd. Boven de tussenvelden is een brede horizontale lijst aangebracht, waarop opliggende paneeltjes, met halfcirkelvormige zijkanten. Hierop is met gouden letters als tekst geplaatst: links: '17 Juli', en rechts: '1904'.

Boven deze horizontale lijst is een voluutvormig bovenstuk geplaatst, dat een overgang vormt met de hogere middentoren.

Onder de drie torens bevinden zich eenvoudig geprofileerde culs-de-lampe.

De blinderingen van het front bestaan uit eenvoudige uitgezaagde ornamenten. Op dezelfde wijze zijn ook de kuiven gemaakt, die op de spitstorens zijn geplaatst. Op de middentoren is een aantrekkelijk beeldje te zien, voorstellende koning David met harp.

De vleugelstukken zijn, in tegenstelling tot de overige ornamentiek, gesneden. Ze bestaan uit banden in voluutvormen, omrankt met takken en bladeren. Onderaan is een groot ovaal aangebracht, waarop een bloem.

De kas is geschilderd in een vrij donkere eiken-imitatie. In de profiellijst van de frontvoet en in de culs-de-lampe zijn enkele vergulde biezen toegepast. Ook de aanslaglijstjes van de panelen van de onderkas zijn verguld, hiervan uitgezonderd de buitenste panelen, aangebracht onder de vleugelstukken.

In de vleugelstukken zijn ook enkele goud-accenten te zien.

Opvallend is het labiumverloop van de tussenvelden, dat min of meer parallel loopt aan de lijn van de blindering, terwijl een tegengestelde lijn vanuit de klassieke voorbeelden verwacht zou mogen worden.

Orgelkas.

De orgelkas is van vuren.

Het dak achter de zijtorens dateert van later tijd en is in triplex uitgevoerd.

De achterwand bevat drie onderluiken (toegang tot balg) en drie bovenluiken (toegang tot pijpwerk), uitgevoerd als zetluiken, deels met wervels aan de binnenzijde.

Alle achterluiken zijn vlak uitgevoerd, de vlakke delen aan de binnenzijde opgeklampt.

Aan de linkerzijwand bevinden zich boven het registerbord twee zetluiken naast elkaar, bestaand uit een raam met profiellijsten, en een vulling van doek in plaats van paneel.

De rechter zijwand bestaat uit twee luiken in de onderzone, voorzien van uitwendige wervels, en twee luiken in de bovenzone, uitgevoerd als de luiken boven het registerbord aan de linker zijkant.

Maatvoering achterwand horizontaal: (alle maten in cm.)

- stijl	19.3
- luik	64.1
- stijl	9.5
- luik	64.5
- stijl	9.6
- luik	64.2
- stijl	19.1

Maatvoering achterwand vertikaal:

- onderregel	39	
- balgluik	50.7	
- tussenregel	19.5	
- luik	151.5	
- bovenregel	9.5	
- kap zijtoren	30	boven bovenregel
- kap middentoren	62	boven bovenregel.

Totale breedte orgelkas: 250.3 cm.

Totale hoogte orgelkas: 300.2 cm zijtorens, 332.2 middentorens, excl. bekroningen.

Totale diepte orgelkas: 144.5 cm.

Dikte stijl- en regelwerk: 2.8 cm.

Dikte houten delen luiken: 1.47 cm.

Maatvoering linker zijwand, horizontaal:

- stijl achterzijde	21.9	(alles in cm.)
- ruimte klaviatuur	101.0	
- stijl frontzijde	21.5	

Maatvoering linker zijwand, vertikaal:

- knieschot	50.3 (breedte: 101)
- klavierregel	7.8
- registerbord	19.4
- luiken	80.8
- bovenregel	9.5

Maatvoering rechter zijwand, horizontaal:

- stijl achterzijde	21.8
- luiken	101.0
- stijl frontzijde	21.5

Maatvoering rechter zijwand, vertikaal:

- onderregel	19 (over totale breedte zijwand)
- onderregel	9.5 (tussen de zijstijlen)
- luiken	107.2
- tussenregel	19.7
- luiken	103.7
- bovenregel	9.5

Klaviatuur.

De klaviatuur bevindt zich aan de linker zijkant, uit de kerk gezien.
De klaviatuur bevindt zich op een verhoging, welke 29 cm. hoog is.

Het handklavier is een staartklavier. De toetsfrontons zijn onder een hoek van ca. 45° geplaatst. Het toetsbeleg is van kunststof, en dateert uit recentere tijd dan het orgel. De bakstukken zijn rechthoekig van vorm, en zijn in eiken uitgevoerd. De onderlijst is van eiken, vlak uitgevoerd. Opvallend is dat de onderlijst onder de toetsen ligt. Boven de toetsen een klavierplankje, eveneens vlak en van eiken.

De registerknoppen zijn aangebracht boven de lessenaar, horizontaal geordend. De knop is volgens eenvoudig model gedraaid, zwart, voorzien van een wit porseleinen plaatje waarop de registernaam met zwarte letters, romein, met schreef. Het porseleinen plaatje bezit geen goud randje. Uitvoering en model doen aan het werk van de fa. Laukhuf denken, passend in de bouwtijd van het orgel.

De exacte nomenclatuur is:

QUINT	Quint	Octaaf	Fluit	Octaaf	Gamba	Holpijp	Bourdon	Prestant
*	**	2'	4'	4'	8'	8'	16'	8'

* modern plaatje
** plakkertje op wit porseleinen plaatje zonder opschrift
*** afwijkend plaatje.

De lessenaar bezit een achterblad dat sterk schuin geplaatst is. Het is op circa 2/3 van de hoogte scharnierend gemaakt, kennelijk bedoeld om bij de winkelbalk te kunnen komen. Het achterblad van de lessenaar is van gelaagd hout. De muziekplank is van massief eiken. Aan weerszijden van de lessenaar is de ruimte tussen de stijlen van de zijwand opgevuld met een klein paneeltje met zware profiellijst omlijst, 8.7 cm. breed.

Het knieschot is in haakse positie geplaatst.

Het pedaalklavier is voor de bouwtijd klassiek gedetailleerd, met boventoetsen van uniforme lengte en een sierlijke krul aan de zijregels van het raam. Opvallend is de holle afschuining van de boventoetsen aan de voorzijde.

De teenplank is in later tijd voorzien van een aluminium strip.

Boven de registerknoppen is het naamplaatje van de bouwer aangebracht. Het is een ovaal porseleinen plaatje, met een goud randje, waarop staat;

H. v.d. Molen
Orgelmaker
Steenwijk

.....

Maten klaviatuur:

Lengte ondertoets	14.5
Lengte boventoetsen	9 / 8.3 (=onder/boven)
Breedte bakstukken	4.1
Lengte bakstukken	14.3
Hoogte onderlijst	4.0
Hoogte klavierplankje	10.0

Breedte lessenaar inwendig	82.5
Hoogte lessenaar	36
Diepte lessenaar boven	19
Idem onder	0
Diameter registerknop	4.678
Diameter pors.plaatje	3.313
Lettergrootte kapitaal	0.846
Idem, onderkast	0.465
Knoppen h.o.h. horizontaal	10
Trekstokken	2.4 x 2.4

Naamplaatje orgelmaker 6.8 x 3.5

Raam pedaalklavier	1197 x 510
Breedte zijregels	3.3
Teenplank	4.2
Achterregel	3.7
Boventoetslengte	11.5
Boventoetsbreedte	2.6

Windvoorziening

Onder in het orgel lag oorspronkelijk een magazijnbalg met twee schepbalgen eronder gemonteerd. De schepbalgen werden bediend door middel van een handpomp welke was aangebracht in de rechter zijwand.

Magazijnbalg en schepbalgen zijn ten gevolge van een recente wijziging niet meer aanwezig. In de rechter zijwand zijn nog twee sleuven te zien. In de achterstijl is de sleuf van de handpomp nog aanwezig, 3.5 cm breed, voorzien van slot.

In het luik, naast de pomboomsleuf, bevindt zich nog de sleuf van het windzicht.

Thans ligt in de onderkas een moderne magazijnbalg van mahonie, met een bak eronder.

De balg heeft een dubbele vouw en scharen van ijzer.

Het bovenblad meet 112 x 96 cm.

Het windkanaal is ook vernieuwd, het simpele staande kanaal tussen balg en lade is thans van gelaagd hout gemaakt.

Windlade

De eikenhouten sleeplade ligt op drie grenen liggers, welke aan de achterzijde rusten op hoge klossen die tegen de tussenregel van de achterwand bevestigd zijn.

De ventielkast bezit vijf opliggende voorslagen, elk vastgezet met vier klemmen.

De eiken stokken zijn (bij de recente wijziging) opgeschaafd, behalve de stok van de Prestant (die vanwege de frontconducten waarschijnlijk niet losgemaakt is).

De eiken roosters rusten op ronde eiken stempels.

Het rooster van de later geplaatste Quint is van triplex, rustend op ronde stempels.

Voor elk register afzonderlijk is er een afzonderlijke stok.

De roosterindeling is:

Prestant/Bourdon

Gamba

Octaaf 4'

Fluit 4'/Octaaf 2'

Quint

Op de stok van de Quint bevinden zich klosjes, die voor een deel thans niet in functie zijn.

De conducten naar frontpijpen en afgevoerd pijpwerk bestaan voor een deel nog uit oude loden fragmenten, maar voor een groot deel uit rubber slang van recente makelij.

Het cancellenraam van de lade bezit vier tussenliggende schroefregels, welke niet boven liggers zijn geplaatst.

Maten:

Onderkant lade vanaf de vloer	139.5
Omtrekmaten lade	177.8 x 88.2
Liggers	9.5 x 3.3
Klossen boven bovenzijde tussenregel	29.8
Voorslaghoogte	12.5
Cancelhoogte uitwendig	8.5
Stokdikte	3.0
Stok tot onderkant rooster	12.8
Diepte ventielkast uitwendig	38

Stokbreedte, optellend, van front naar achteren

10 / 22.1 / 33.7 / 45 / 56.8 / 68 / 75.5 / 88.2

De cancelindeling van de windlade is, van achteren gezien:

cis°.....f3 H A G F Dis Cis C D E Fis Gis B e3.....c°

(..... = in hele tonen aflopend)

Mechanieken

a. speelmechaniek manuaal.

Achter het klavierplankje een winkelbalk met messing winkelhaken, gemonteerd op de klavierraamregels.

NB: op de lade -ligger aan klaviatuurzijde, boven de winkelbalk, staat in krijt geschreven: 'afblijven!'

Onder de windlade een eiken walsraam, 5.1 cm hoog, 2 cm. dik, opgehangen aan de lade-liggers. De walsen zijn van grenen. Alle walsarmen bevinden zich aan de bovenzijde op de walsen. De abstractuur ligt tussen walsraam en lade in. De uiteinden van de abstracten zijn op klassieke wijze met touw omwoeld.

Vanaf de kromme walsarmen naar de windlade is draadwerk toegepast.

b. speelmechaniek pedaal.

Het walsbord voor het aangehangen pedaal is van vuren. De walsen zijn van grenen, op het bord bevestigd met metalen L-vormige nokken.

De abstractuur vanaf de pedaaltoets naar de walsarm is van hout, vanaf de metalen walsarm naar de manuaaltoetsen is draadwerk toegepast.

b. registermechaniek.

De registermechaniek is eenvoudig van aanleg: tussen de trekstokken en de sleepuiteinden is een directe verbinding aangebracht, door aan de trekstokken gebogen klossen te bevestigen die het verschil in ligging verbruggen. Aan de sleepuiteinden zijn ook klossen bevestigd, geborgd met een moer.

Dispositie en pijpwerk (volgorde op de lade)

Manuaal, C-f3

Prestant	8'	C-F gecombineerd met Holpijp 8' Fis-gis' in het front, zink, alle frontpijpen derhalve sprekend, a'-f3 op de lade, alle binnenpijpen met expressions.
Bourdon	16'	is een discantregiser, begint op c' Pijpwerk met geperste labia, enge mensuur, klank als een Quintadeen.
Holpijp	8'	bas van vuren, discant van eiken..
Gamba	8'	C-H gecombineerd met Holpijp 8' c°-h° met geperste labia en schuine voorbaardjes, c1-f3 hoge driehoekige bovenlabia, geritst en korte onderlabia, alle pijpen met expressions.

Octaaf	4'	Uit steekproeven is de indruk ontstaan, dat het gehele register bestaat uit metalen pijpen met spits geritste bovenlabia. Expressions tm. f2.
Fluit	4'	Gedekt, fis2-f3 open, conisch. Bovenlabium niet gevlaakt, onderlabium geperst.
Octaaf	2'	metaal, geperste labia, geschreven toonnamen. Expressions tm f2.
Quint	2 2/3'	bij latere gelegenheid toegevoegd op gereserveerde bas/discant-sleep, die kennelijk voor een tongwerk bedoeld was. Het register begint op f ^o . Het pijpwerk bestaat uit vermaakt metalen materiaal.

Algemeen:

Kernsteken zijn aangebracht onder een hoek van circa 45°.

De toonhoogte is 440 Hz op a'.

De winddruk is 80 mm.

Pedaal, C-d'

Aangehangen.

Overzicht van gebreken

Het orgel functioneert op dit moment gebrekkig.

Hiervoor zijn drie hoofdoorzaken aan te wijzen.

- a. de windvoorziening is zeer instabiel. Bij de aanspraak van accoorden zijn voortdurend schokjes waarneembaar. Dit maakt dat de ten gehore gebrachte muziek altijd onrustig klinkt. De oorzaak hiervan is gelegen in de kleine magazijnbalg met onderbak, misschien voor een deel ook wel in de regelaar.
- b de windlade is in ernstige mate lek. De schade die hier ontstaan is, vindt zijn oorzaak in uitdroging, ten gevolge van verwarming. Hierdoor ontstaat er krimpwerking in de lade, waardoor lijmnaden het begeven, ofwel scheuren in de sponsels (de dunste massieve onderdelen van de lade) ontstaan.
Om de gevolgen hiervan enigszins te verdoezelen, zijn al veel ontlaatgaatjes in het cancellenraam aangeboord.
- c in de mechanieken bevindt zich overmatige speling, waardoor er veel hinderlijk bijgeluid ontstaat bij het spelen. Daaraan is ook de speling in het handklavier enigszins debet, maar in hoge mate de speling en de versleten invoeringen van

het pedaalklavier.

Daarnaast zijn er nog enkele kleinere opmerkingen te maken:

- het schilderwerk is op veel plaatsen beschadigd
- de toestand van de houten pijpen lijkt niet rooskleurig, getuige de veelvuldige beplakking met stroken,
- de opstelling van het pijpwerk op de lade laat te wensen over.

Restauratievoorstel

De hoogste urgentie is de restauratie van de windlade. Daartoe moet het binnenwerk van het orgel grotendeels gedemonteerd worden, aangezien de windlade in de werkplaats van de restaurateur gerestoreerd moet worden.

Vanwege deze demontage is het logisch, ook de windvoorziening gelijktijdig te herstellen. Daartoe een nieuwe magazijnbalg maken van voldoende grootte, alsmede een nieuw kanaal van eiken, en een nieuwe regelaar tussen balg en windmachine.

Het verdient de voorkeur, een magazijnbalg te maken op de wijze, zoals dat oorspronkelijk geweest is, dus met schepbalgen, handpomp en windzicht.

Het walsraam tevens restaureren, speling hierin wegnemen, oxydatie in metalen delen behandelen. Omdat op dit moment geen zekerheid bestaat omtrent de kwaliteit van het draadwerk, lijkt het verstandig, een STELPOST op te nemen voor vernieuwing van draadwerk, uitgaande van de oorspronkelijke aanleg met omwoeling.

Tenslotte wordt voorgesteld het handklavier te herstellen, waarbij het huidige toetsbeleg gehandhaafd kan blijven. De winkelbalk goed functionerend maken. Het pedaalklavier restaureren, de invoeringen vernieuwen, de speling wegnemen.

Wat het pijpwerk betreft:

De metalen pijpen nazien, kleine voorkomende gebreken herstellen.

De houten pijpen nazien en waar nodig restaureren.

Wat de dispositie betreft:

In tegenstelling tot enkele zinsneden in de offerte van B.A.G. orgelmakers d.d. 12 november 1999 ben ik van mening, dat het orgel op de wijze, waarop het zich thans voordoet, (excl. de latere wijzigingen van balg en Quint-register) door de orgelmaker in 1904 zo tot stand is gebracht. De aangetroffen werkwijze past in het beeld van een kleine orgelmaker met een geringe werklijst, die dus wel gedwongen was met toegeleverde materialen te werken. Al het aangetroffen pijpwerk werd in de tijd rond 1904 door verschillende leveranciers aangeboden. De pijpen van de Octaaf 4' en de discant van de Gamba 8' kunnen uit de voorraad van de bouwer komen, die wel eens pijpwerk overhield na een afbraak of wijziging van een instrument. Dat dit pijpwerk uit het voormalig orgel van Wilhelminaoord komt is niet uit te sluiten, maar ook niet de enige mogelijkheid.

Vanwege het monumentale karakter van het orgel zal het ondenkbaar zijn, naar eigen inzicht en voorkeur wijzigingen aan te brengen. Het orgel zal daarom in zijn oorspronkelijke gedaante moeten worden aanvaard.

De enig denkbare verandering is het aanbrengen van een tongwerk op de laatste plaats van de lade, in plaats van het thans aanwezige register Quint 2 2/3'. Te denken valt dan aan een eng gemensureerde Trompet 8', met metalen stevels en loden koppen. Dit register zal goed aansluiten bij de krachtige en strakke klank van de aanwezige sterke registers.

De restaurateur kan hiervoor een STELPOST opgeven.

Het verdient aanbeveling, om, wanneer de Quint 2 2/3' gehandhaafd blijft, het register in de bas aan te vullen, en ook twee porseleinen registerplaatjes in stijl bij te (laten) maken.

Ook zou dan het rooster in eiken vernieuwd kunnen worden.

Voor dit werk ook een STELPOST op te geven.

In later overleg kan worden gezien, in hoeverre de restauratie zoals hierboven voorgesteld, kan worden opgesplitst in fasen, passend bij de beschikbare geldmiddelen.

2 december 2000.

Jan Jongepier
Orgeladviseur
Emmakade 49
8921 AG LEEUWARDEN
tel. 058-2120106
e-mail: j.jongepier@zonnet.nl